

A hetvenéves Kiss Jenő köszöntése

Kiss Jenő professzor, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, a Magyar Nyelv szerkesztőbizottságának tagja 2013 februárjában töltötte be 70. életévét. Társaságunk 2013. február 15-én köszöntötte az ünnepi alkalomból. A laudációkat Nyomárkay István és Honti László alelnök, valamint Pusztai Ferenc, a Társaság választmányi tagja mondta el a budapesti köszöntésen.

A SZERKESZTŐSÉG

I.

Nyugtalan, kiegyensúlyozatlan, ideges korban élünk. Elmondható ez egész társadalmunkról, sőt az egész mai világról is. Minden rapszodikusán változik, tervezni szinte lehetetlen, s valóban igaza van a Bibliának: Elég minden napnak a maga baja.

Amikor körülbelül egy évvel ezelőtt megkértem kilencvenhat éves édesanyámat, mondja már el egy hosszú élet tapasztalata alapján, mi az, ami ifjúkorát, majd későbbi éveit is a mai időktől leginkább megkülönbözteti, nem társadalmi, életszínvonalbeli kérdésekről beszélt, hanem azt felelte: az állandóság érzetének a hiánya. Akkoriban – mondta – ismertük szüleink életét, tudtuk, mi volt régen, és azt is tudni véltük – a kor tapasztalatai alapján –, mi lesz. Ennek az érzésnek a hiánya szüli a kiegyensúlyozatlanságot, a belső feszültséget, a sokunknak olykor még mozgásán és taglejtésein is észlelhető idegességet, aminek még jó, ha csupán kapkodás a következménye, nem látványos nézeteltérés. Mindezért nem kárhoztathatjuk és nem is kárhoztatjuk az egyre sebesebben haladó „fejlődést”, csupán a kiszámíthatatlanságot, de azt nagyon! Milyen jó volt Batsányinak, amikor így szólhatott:

Emlékezzél a múlt időre,
Esmérjed a jelenvalót,
S értvén az újat és az őt,
Vigyázz, figyelmezz a jövőre,
Mely mit hozand, így tudhatod,
S minthogy nem változtathatod,
Nyugodt elmével várhatod.

Ezért volt jó hajdanán, és különösen jó ma nyugodt embereket látni, nyugodt emberekkel találkozni. Ilyen ember ünnepeltünk is. Soha idegesnek, kapkodónak nem láttam; emelt hangon beszélni nem hallottam, senkire sértő vagy akár csak rosszalló szót sem hallottam tőle. Szeretek vele beszélgetni!

A nyugalom és a kiegyensúlyozottság természetesen nem jelent érdektelenséget, tespedtséget, „minden mindegy” attitűdöt. Megkockáztatom, hogy a tudós belső nyugtalanságának, feszültségének, jobban mondva a belőle fakadó ihletett tudományos izgalomnak, melyben aztán „finis coronat opus”, legnagyobb és leghasznosabb eredménye a nyugalom és a biztos tudáson alapuló kiegyensúlyozottság. Ezt tartom én Kiss Jenő professzor úr legszebb, legemberibb és nagy tudósra valló tulajdonságának, amit félreérthetetlenül tanúsít a dialektológiától a nyelvtörténeten át a szociolingvisztikáig ívelő munkássága.

Egy kedves horvát professzor barátom mondta, s magam is megerősíthetem, hogy az ember hetvenéves korában szűnik meg fiatal lenni, s lép az érett korba. Köztudott, hogy Helmholtz közel hetvenéves, amikor úgy is, mint fiziológus és fizikus, a matematika területén kezd munkálkodni, Ranke kilencven éves korában még dolgozik annak a világtörténetnek kilencedik kötetén, amelynek első kötetét nyolcvanhat éves korában írta. Wundt közel hetven esztendő, mikor belefog a híres „Völkerpsychologie”-ba. És ez csak néhány példa. De ne menjünk olyan messzire: Hadrovics László „Magyar frazeológia”-ja nyolcvanhat esztendő korában jelent meg!

Az ünnepi köszöntőt Kornis Gyula megszívleendő szavaival zárom: „A tudomány *egymagában* mint az ész hideg fénye, nem tudja az emberi lelket jobbra és szebbé melegíteni. Ehhez a kultúra többi ágával: a vallással, erkölccsel és művészettel való benső összhangra van szüksége.” Amint ezt ünnepeltünk eddig befutott életpályája is igazolja!

NYOMÁRKAY ISTVÁN

II.

Azt hiszem, a szakmai világban eléggé sokrétűen fonódott össze kettőnk pályafutása: voltunk egyetemi diáktársak, tanár–diák kapcsolatban is voltunk, majd kollégák lettünk, mindketten idegen országokba is tévedtünk munkavállalóként.

Voltaképpen nagyon hasonló volt az indulásunk, minimális időbeli különbséggel, Jenő tanár úr ugyanis valamivel korábban nyert bebocsátást az akkor még nehezen megnyíló egyetemi kapuk mögé: mindketten az ELTE-n diákoskodtunk valamikor nagyon-nagyon régen, részben közös tanulmányaink is voltak. Ő is – egyebek közt – magyar nyelvet és irodalmat tanult, a finnugor nyelvészet szakon részben együtt koptattuk az egyetem padjait, bár közös óráink csak Lakó György professzor vezérlete alatt voltak.

Egyetemi éveink után elváltak útjaink oly módon, hogy Kiss Jenő maradt, mármint az egyetemen, én pedig a Nyelvtudományi Intézetben kezdtem meg tevékenységemet: még a Duna is közénk (vagy ahogy mindkettőnk szűkebb pátriájában mondják: közibénk) állt, az lett a „vízválasztó”. Mivel ő a magyar nyelvészeti tanszékek egyikén működött, én pedig az intézeti finnugor együttesben voltam,

tudományos közegünk profilja, érdeklődési köre nagyrészt különböző volt. Én természetesen érdeklődéssel figyeltem a jubiláns életének folyását, olykor-olykor találkoztunk is, esetleg hetedhét határon túl.

Szakmai munkásságából elsőként arra a cseremisztársaságtól származó munkásságra figyeltem fel, amely még Lakó György tanácsára íródott, és eredetileg talán szakdolgozat volt. Ezt követően egymás után jöttek a magyar nyelvészeti és dialektológiai tanulmányok és könyvek, a finnugrisztikai cikkek – egykori benyomásaim szerint – legfeljebb csurrantak-cseppentek. Ezért személyes találkozásaink alkalmával időnként azzal próbáltam évdőve bosszantani, hogy renegáttá lett, de felbosszantanom soha sem sikerült. E köszöntőre készülve megnéztem, az én könyvtáram mit tartalmaz Kiss Jenő finnugrisztikai vonatkozású alkotásai közül. Nyilvánvaló, hogy a teljes oeuvre nem található meg nálam, de így is húsízű írására bukkantam. Ezek szerint tehát teljesen indokolatlan volt részemről a renegát minősítés, amelyet ezennel nyilvánosan és ünnepélyesen visszavonok, már csak azért is, mert a magyar még mindig finnugor (azaz uráli) nyelv, tehát ha hungarológiai kérdésekről szól, az is finnugrisztika. Ennek kapcsán jegyzem meg, hogy ünnepeltünk is hangoztatta véleményét a hőzöngő tudálékoskodók megnyilvánulásairól.

Tudománytörténeti tevékenységét is meg kell említenem finnugrisztikai munkásságáról szólva. 20. századi jeles finnugristáink egyike, Zsirai Miklós is abból a faluból került a nyelvészet világába, ahonnan ő is érkezett, vagyis a rábaközi Mihályiból. Mindig elismeréssel és tisztelettel szólt falubélije teljesítményéről, „A múlt magyar tudósai” sorozat egy kötetkéjében ő méltatta szakmánk e kiváló művelőjének munkásságát.

Azt igazolandó, hogy nem fordított teljesen hátat a voltaképpen finnugrisztikának, összegyűjtöttem a bizonyítékok bibliográfiai adatait (l. alább).

Rövidke köszöntőmet azzal zárom le, hogy Kiss Jenő remélhetőleg még sokáig folytatja finnugrisztikai, azon belül pedig magyar nyelvészeti munkáját kollégái és diákjai örömeire, és ha a vogulok módjára érdeklődnék hogyléte felől – tudniillik: *Hogyan futkározol?* – magától értetődően hangoznék a válasz: *Egyre jobban!*

Kiss Jenő finnugrisztikai munkái

A cseremisztársaságtól. NyK. 69. 1967: 395–403.

Kontrastive Untersuchungen zur Übernahme internationaler Wörter im Estnischen, Finnischen und Ungarischen. NyK. 77. 1975: 5–30 – PAUL KOKLÁVAL és WOLFGANG SCHLACHTERREL közösen.

Zur Morphologie der Lehnverben der finnisch-ugrischen Sprachen. SFU. 7. 1971: 1–3.

Gedanken zur zeitgenössischen Dialektforschung in der Finnougristik. SFU. 8. 1972: 69–78.

A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben (Észrevételek a finnugor nyelvek szófajjelölésének kérdéséhez). NyK. 74. 1972: 299–334.

Zur synchronischen Suffixforschung in der Finnougristik. SFU. 9. 1973: 236–41.

Ungarische Wörter im Finnischen und Estnischen. SFU. 15. 1979: 233–5.

Gondolatok az onomatopoezis kutatásáról néhány finnugor nyelvben. NyK. 76 1974: 3–22.

Göttingai finnugor kiadványok. NyK. 76. 1974: 444–8.

Kontrastive Untersuchungen zur Übernahme internationaler Wörter im Estnischen, Finnischen und Ungarischen. NyK. 77 1975: 5–30. – PAUL KOKLÁVAL és WOLFGANG SCHLACHTERREL közösen.

Újabb göttingai finnugor kiadványok. NyK. 80. 1978: 410–3.

Alapnyelvi eredetű tőigéink passzívva válásának kérdéséhez. MNy. 76. 1980: 317–23.

Zur Morphologie der uralischen Sprachen. NyK. 86. 1984: 371–3.

Az uráli etimológiai szótár. Magyar Nyelv 87. 1992: 398–410.

Töprengések a Zsirai-életmű kapcsán. In: HAJDÚ PÉTER szerk., Zsirai Miklós Emlékkönyv. Születésének 100. évfordulója alkalmából. Urálistikái Tanulmányok 5. ELTE, Bp., 1992. 50–4.

Zsirai Miklós. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Bp., 1995.

Etimológiai kalandozások. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bp., 1997. 221–7.

Zsirai Miklós (1892–1955). In: VIZI E. SZILVESZTER szerk., Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett 2002–2005. Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 2006. 497–516.

A magyarországi finnugor-oktatás történetéhez. In: BEREZCKI ANDRÁS – CSEPREGI MÁRTA – KLIMA LÁSZLÓ szerk., Ünnepi írások Bereczki Gábor tiszteletére. Urálistikái Tanulmányok 19. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Bp., 2008. 335–8.

Bizonytalanságok (még ma is) a finnugor nyelvrokonság elfogadása körül. In: BEREZCKI ANDRÁS – CSEPREGI MÁRTA – KLIMA LÁSZLÓ szerk., Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Urálistikái Tanulmányok 18. ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Bp., 2008. 371–4.

HONTI LÁSZLÓ

III.

Tisztelt Társaság! Tisztelt Ünnepeztünk!

A megszólítás szokásos, tömör formulája eltakarja azt a tényt, hogy nehezen döntöttem. Bizonyára sokakban azonnal felmerül még a *Tisztelt Professzor Úr!* vagy a *Tisztelt és kedves Jenő tanár úr!* változat is. Sőt van egy olyan is, amelyet sem elhallgatni, sem az elhangzottakhoz csupán felsorolóan csatolni nem akartam. Itt és most tudniillik így is kell köszöntenünk ünnepeztünket: *Tisztelt Elnök Úr!*, aki neves elődök után ma a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke. A Társaság hagyományainak megőrzésén és gyarapításán munkálkodó, bizakodásunkat erősítő elnöke.

Kiss Jenő személyes nyomatékú, személyes hangvétellű köszöntésére sokan vagyunk illetékesek. Ezért a magam személyes hangsúlyát nem leplezve is tudom, hogy sokak képviselőjeként szólok itt. Bö félévszázada ismerjük egymást, de mégis van olyan személyes mondandóm, ami rá vonatkozik, de soha nem mondtam meg neki. Nem, mert nem tehettem meg, sem négy szemközt, sem ol-

dottabb baráti-szakmai körben. Erre, a személyiségét érintő vallomástételre csak a nyilvánosság, az őt velem együtt ismerő nyilvánosság előtt kerülhet sor. Jenő tanár úr ugyanis annak a – nem kerülgetem a szót – szemérmes férfiaságnak a megtestesítője, amely egész egyéniségét, tanári, szakmai, közéleti és mindennapi magatartását áthatja. Eötvös kollégista korunk, nyelvjárásgyűjtő útjaink óta tudom, hogy a vidámságot értő, sőt kedvelő természetű, de egyetlen példát sem tudok, tudhatunk arra, hogy metsző iróniát, elevenbe vágó gúnyt, sanda célozgatást – akár tréfával álcázva – megengedett volna magának.

Minderről bizonyosságot szolgáltatnak írásai is, a Kiss Jenő-szövegek stílusa, szerkesztése, szerzőjük jól felismerhető vitázó és érvelő módja. Tudjuk, hogy a kérdés gyakran jelenik meg különböző jellegű szakszövegek címében. Ünnepeletünknel is találunk rá számos példát, azzal a megkülönböztető eltéréssel, hogy nála a szövegben valóban kérdésként fogalmazódnak meg a címben ígért kérdések – nemegyszer figyelemkeltő, sorszámozott határozottsággal. Például nemrégiben a „Nyelvelmélet és diakrónia” kötetben (É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., Bp.–Piliscsaba, 2011) jelentette meg „A nyelvi változás elméletének néhány kérdéséhez” című állásfoglalását. Igen, az *állásfoglalás* a megfelelő szó, hiszen a feltett hat kérdésre tömören, de világosan ad választ. Az egyetemi „Magyar nyelvtörténet” (KISS JENŐ és PUSZTAI FERENC szerk., Bp. 2003) bevezető, önmagában nyomatéktalannak tűnő „Általános kérdések” című fejezetét Kiss Jenő tanár úr írta. A tanárra utalás ezúttal meg azért helyénvaló, mert e fejezet tartalma, bevezető jellege és nem utolsósorban tárgyalásmódja az egyetemi nyelvtörténeti tanulmányokhoz kíván igazodni és kedvcsinálóan odaterelni. Ezt a tanári gesztust erősíti, sőt mintegy megjeleníti a szerző azzal, hogy a legnyomatékosabb rész bevezető címeként a „Tizenhat kérdés és válasz a nyelvi változásról” formát választotta.

A mondottakhoz kapcsolódik, de azt is most hallhatja először ünnepeletünk, hogy már jó ideje motoszkál bennem az a szándék, hogy egy bogarat ültessen a fülébe – már tudniillik a meglévők mellé. Közhasznú lehetne ugyanis egy olyan válogatás az írásaiból, amely a „Kérdések és válaszok” címet viselné. Egy efféle gyűjtemény egyszerre lenne, lehetne tudománytörténeti és szemléleti érdekű, sőt – a szembesítő „keresztbeolvasással” – újabb kérdéseket és újabb válaszokat ösztönző.

Kiss Jenő pályáíve valóban ívelő pálya képe. 1966-ban végzett magyar–finnugor szakon és 1968-ban már doktorált. Utána évtizedes ritmussal következett a kandidátusi, a tudományok doktora cím, majd 2001-ben az akadémiai levelező és 2007-ben a rendes tagság. Szakmai, tanári tevékenységének fontos része volt a szakmai közéletben való szerepvállalása – tudományos tanácsok, testületek tagjaként, illetőleg tisztségviselőjeként. Hazai és külföldi kongresszusokon, konferenciákon nagyon gyakran szerepelt és szerepel. Széles körű nemzetközi kapcsolatainak, tájékozódásának és tájékozottságának érzékeltetője a más nyelveken (különösen németül) megjelentetett publikációinak sora, ezek változatos tematikája és folyamatossága. Dolgozott, kutatótt Németországban és Finnországban is. Különösen a göttingai lektori éveket tartotta meghatározóan fontosnak szakmai pályája alakulásában. Idézem: „Más, új, több szempontból is horizonttágító világ

tárult elem [...]. Göttingában olvastam el a strukturalizmus akkor [ti. a 60-as évek végén] ott kurrensnek számító friss alapműveit. [...] Több neves (nem nyelvész) németországi és külföldi tudóst is hallgathattam meghívott előadóként az egyetemen. Mindezek – úgy érzem – hajszalerekként valahogy mégiscsak beépültek szemléletmódomba” (A nyelvészetről – egyes szám első személyben II. KONTRA MIKLÓS és BAKRÓ-NAGY MARIANNE szerk., Szeged, 2009. 113).

Kiss Jenő olvasóiként nemcsak „úgy érezzük”, hanem tanúsíthatjuk, hogy különösen a 80-as évek óta írásainak szemléletmódja rendre új összefüggésekre, új kérdésekre, új szakterületi kapcsolatokra irányítja a figyelmet. Tettem egy kísérletet arra, hogy ünneplő tisztelgésné összeállítsam legalább a címek bizonyító lajstromát. Nem lepett meg az eredmény: itt és most ez teljes léptékében lehetetlen volna. Kiss Jenő nyelvészeti munkássága terjedelmében és témái sokszínűségében is páratlan – a szó szoros értelmében. Írásai foglalkoznak a finnugor nyelvészettel, etimológiával és szótörténettel, leíró és történeti alaktannal, tudománytörténettel, névtannal, a nyelvtanítás és az egyetemi tanárképzés módszertanával egyaránt. Külön négy olyan szakterületet emelhetünk ki (ezeket is csak néhány címmel felidézve), amelyek jelenleg Kiss Jenő professzor érdeklődésének is az előterében állnak. (Most én is sorszámokat alkalmazok.) **1.** A szociolingvisztika. A közismert „Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak” című kézikönyv (1995) mellett a „Szociolingvisztika: gondolatok egy térhódító nyelvtudományi diszciplínáról” (1997) című cikke emelendő ki. Azok közé tartozom, akik kezdetben nem érzékelték a szociolingvisztika szuverén voltát. Pontosabban – akár csak átmenetileg – a dialektológiához kapcsoltam volna a szociolingvisztikát, a tanszék akkori nevének vitájában is. Jenő tanár úr a maga higgadt módján ezt határozottan ellenezte. Igaza volt. A szociolingvisztika dinamikusan teret követelt, teret hódított magának. Természetesen a dialektológiában is. – **2.** és **3.** összevontan: a köznyelv és a regionális nyelvváltozatok. Tudniillik az összefüggés kétségtelen, sőt napjainkban igazán ez a viszony áll a kérdések és teendők értelmezésének középpontjában. Néhány Kiss Jenő-cím: „A nyelvjárások élete, szerepük a köznyelv formálásában” (1990); „Köznyelv és regionális nyelvváltozatok” (1993); „A regionális köznyelviség mint kutatási probléma” (1995); „Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség” (akadémiai székfoglaló, 2001). – **4.** A magyar nyelv helyzete. Erről a valóban korszerű jelenség- és problémakörrel, a társadalmi, sőt politikai érdeklődéssel, és gyakran érzékenységgel leginkább érintkező területről is számos publikációt idézhetünk: „A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben” (1997); „A magyar nyelv és az Európai Unió” (2005); „A magyar nyelv és helyzete” (2006); „Globalizáció és anyanyelvi versenyképesség” (2009).

A latin „nemo nascitur sapiens, sed fit” szállóigét önportréja első mondataként így szabta magára a Tanár úr: „A nyelvész nem születik, hanem lesz” (KONTRA-BAKRÓ-NAGY i. m. 2: 105). Majd így folytatja: „A körülmények teszik azzá. [...] Viszont nem lesz nyelvész az, akiben nem alakul ki idejekorán valamiféle belső, mondhatnám ösztönös érdeklődés, beállítottság, »antenna« a nyelv bizonyos dolgai, jelenségei iránt” (uo.). Visszapillantva a kezdetekre, pontokban vette számba azokat a körülményeket, amelyekre már életjeleket adott az a bizonyos

„antenna”: szülőfaluja, Mihályi „nyelvileg ingergazdag környezete” (ez az ő kifejezése), a falu és város, illetőleg falu és másik falu közti nyelvhasználati különbségek felismerése, a hallott német, majd a tanult latin és orosz még műfordítási próbálkozásokra is ösztönző vonzása, és nem utolsósorban az olvasás, majd az iskolai könyvtárak búvköre.

A megragadható esélyek, körülmények sorában közös emlékünkből az Eötvös Collegium. A Collegium hagyományai szerint a kollégisták tanár úrnak szólították egymást már a hivatásukra készülési idején is. Kiss Jenő tanár úr így emlékezik: „Az Eötvös Collegiumban szoktam hozzá a rendszeres szakmai véleménycseréhez, vitákhoz” (uo. 113). A régi Eötvöst szokták egykori tagjai is afféle világi kolostorhoz hasonlítani. Természetesen nem a külsőség vagy az életvitel miatt, hanem az elköteleződés miatt. A célratörő akarat miatt. A mi nemzedékünk is ezt kívánta föleleveníteni. Ahogy lehetett. Jenő tanár úr – tanúsíthatom – ennek a törekvésnek volt résztvevője, sőt segítője. Jól példázza ezt az, hogy a kollégiumi közleményekben elevenen élő Sauvageot-látogatáson a kollégium tagsága nevében ő köszöntötte a professzort.

Tisztelt Társaság! Tisztelt Ünnepeztünk! Tisztelt Elnök Úr!

A felidézett Collegiumhoz igazodó tónusban egy kissé oldottabb befejezést választottam. Egyik hetilapunk karácsonyi számában ezt olvastam: „Arra pedig, hogy az ember elérte a hetvenet, miért kellene külön figyelmeztetni őt? Nem elég az neki?” (168 óra 2012. december 20., 8). Természetesen többféle válasz lehetséges. Most ezt ajánlom: nem az évszám az ünnep lényege, hanem az oda vezető út. Annak felismerése, megélése, hogy lám, így is lehet. Az sem mellékes körülmény, hogy nemcsak az ünnepnek vagyunk részesei, hanem útitársak is voltunk. Mondhatnánk úgy is, nemcsak visszapillantva látjuk meg azt, ami a szemünk láttára, ami velünk együtt történt. 1990-ben Herman József, a Nyelvtudományi Intézet akkori igazgatója megszólított az utcán: „Hogy vagy?” A választ rögtönöztem, de azóta is vállalom: „Munkahipotézisként jól vagyok”. Bizonyos vagyok abban, hogy Kiss Jenő professzor nemcsak hipotézisként van jól, hanem mindig a munkában érzi jól magát. A frivol „Nem elég az neki?” kérdésre meg egyszerűen az a válasz: nem elég. Neki sem, nekünk sem. Emberi léptékkal és emberi bizakodással ennyit mondhatunk.

Tisztelt és kedves Jenő tanár úr! Isten éltesen – a jóban jól és tartósan, a rosszban ritkán, de erőt adóan. Közkívánatra.

PUSZTAI FERENC

Greeting Jenő Kiss on his seventieth birthday

Professor Jenő Kiss, Member of the Hungarian Academy of Sciences, President of the Society of Hungarian Linguistics, member of the Editorial Board of Magyar Nyelv, turned 70 in February 2013. The Society greeted him on this occasion on 15 February, 2013, in Budapest. Laudations were delivered by Vice-presidents István Nyomárkay and László Honti, as well as Ferenc Pusztai, member of the Board of the Society.

A SZERKESZTŐSÉG